

Səbinə MƏMMƏDOVA

AMK-nın müəllimi və dissertantı

Elmi rəhbər: Sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru,
professor Abbasqulu Nəcəfzadə Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ə.Ələkbərov 7E-mail: sebinemammedova177@gmail.com**KAMANÇA TƏDRİSİNDƏ METODOLOJİ PROBLEMLƏR**

Xülasə: *Kamança bədii-texniki cəhətdən daha dərinlən öyrənilməyə, araşdırılmağa və inkişaf etdirilməyə layiq Azərbaycanın milli çalğı alətidir. Telli alətlər, yəni hordofonlu qrupa aid olan kamançanı öyrənərkən müxtəlif (applikaturanın düzgün seçilməsi, transpozisiya olunan əsərlərin bəzən əlverişli tonallıqlarda olmaması, kamanın əsərin xarakterinə uyğun olaraq rəvan istifadə edilməməsi və s.) çətinliklərlə üzləşirik. Bu problemlərin tez bir müddətdə aradan qaldırılması ifaçının gələcək inkişafı üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Musiqi təhsilində tədrisin quruluşuna və keyfiyyətinə görə müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Məqalənin əsas məqsədi Azərbaycanda kamançanı tədris edən müəllimlərin dərş prosesində üstünlük verdiyi metodlar və üsullardan effektiv istifadə formalarını aşkara çıxarmaqdır. Buna görə də apardığımız tədqiqat müəllimlərə kamança tədrisindəki mövqe keçidlərini dəyərləndirmək və tələbələrinə düzgün istiqamət vermək baxımından əhəmiyyətlidir.*

Açar sözlər: *Kamança, musiqi təhsili, metod, ustad-şagird, tədris*

Sənətsünaslığın maraqlı və daim aktual məsələləri arasında müasir tədrisdə ortaya çıxan mühüm problemlər də xüsusi yer tutur. XXI əsrin ikinci onilliyinin başa çatmaqda olduğu bir zamanda kamança ifaçılığı tədrisindəki problemlərin araşdırılması olduqca aktualdır. Bu baxımdan milli çalğı aləti kamança ifaçılığında dünya bəstəkarlarının əsərlərinə müraciət edilməsi və bu istiqamətdə aparılan yaradıcılıq axtarışlarının yolunun izlənilməsi kimi xüsusiyyətlər təqdim edilən məqalənin aktuallığını qismən təmin etmiş olur.

Musiqi təhsili – musiqi davranışlarına yiyələnmək və bu davranışları tədrisən inkişaf etdirmək üçün proqramlaşdırılmış metodik bir prosesdir. Bu gün musiqi sahəsində aparılan tədqiqatları digər sahələrlə müqayisə etdikdə müəyyən çatışmazlıqların olduğunu görürük. Milli çalğı alətlərimizin hazırlanması, texniki imkanlarının artırılması və tədrisi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar son illərdə müəyyən dərəcədə artmaqdadır. Bu çərçivədə bir sıra çalğı alətinin müəyyən dəyişikliyə uğradığının şahidi oluruq. Həmin musiqi alətləri arasında kamançanın keçdiyi təkamül çox təqdirəlayiqdir. Tarixi zəmində bu proses araşdırıldıqda kamançanın keçirmiş olduğu dəyişikliklərə baxmayaraq alətin solo və kollektiv çıxışlarda varlığını sübut etdiyi məlum olmuşdur. Azərbaycanın milli çalğı aləti olan kamançanın əsrlərdən bu günə qədər gəlməsi həm istehsalında, həm də ifaçılıq sənətində inkişaf etməsi ilə əlaqədardır.

Kamança tədrisinin əsas vəzifəsi bədii və musiqi ifaçılıq sənətinə malik olan yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Bu kadrlar konsert ifaçıları, orkestr solistləri, kamança ixtisası müəllimlər kimi sərbəst professional fəaliyyətində lazımdır. Öyrənmə üsulu, tədrisin quruluşu, necə tətbiq olunması və onun effektivliyi uzun illərdir aparılan bir çox tədqiqatların başlanğıc nöqtəsidir. Tədrisin səmərəliliyi və daimi olması üçün cəmləşdirilmiş araşdırmalar öyrənmə səviyyəsini artırmaq məqsədi daşdığından bir sıra nəzəriyyə, metod, texnika və materiallar inkişaf etmişdir.

XX əsrin 20-ci illərində kamança tədrisinin geniş yayılmaması, metodik vəsaitlərin çatışmazlığından Azərbaycan musiqisində bu alətin inkişafına öz təsirini göstərirdi. Hər hansı bir çalğı aləti üçün metodik vəsaitin hazırlanması əlbəttə ki, həmin alətin öyrənilməsinə sürətləndirəcəkdə. Məhz belə bir zərurəti nəzərə alan Üzeyir bəy Hacıbəyli (1885-1948) bu vacib vəzifəni Cəvahir Həsənovaya (1915-1985) tapşırır. Musiqi məktəbləri üçün nəzərdə tutulmuş bu dərslik [2] vasitəsilə şagirdlər ən ibtidai mövzulardan başlamış mürəkkəb materialları çalmağa hazırlanırdılar. Bu vəsait müəllimlərin müvafiq materiallar seçməsində müəyyən çətinlikləri aradan qaldırdı. Cəvahir Həsənovanın “Kamança məktəbi” (1940) dərsliyindən sonra nəşr olunan Ramiz Mirişli (1970) [7], R.Rəcəbova, O.İmanova (2005) [3], R.İmanov, O.İmanova, R.Rəcəbova və D.Quliyevin (2013) [5] və başqalarının nəşr etdirdikləri “Kamança məktəbi” dərslikləri bu alətin tədrisinin inkişafı üçün atılmış mühüm addımlardan biri idi. Adlarını qeyd etdiyimiz dərsliklərin bir-birindən fərqləndirən özünəməxsus cəhətləri olmasına baxmayaraq əsas forma kimi Cəvahir xanımın dərsliyi əsas sütun rolunu oynamışdır. Dərsliklərin arasında bənzər cəhət odur ki, hər bir dərsliyin əsas məqsədi ibtidai kamança tədrisinin ən başlıca vəzifələrini yerinə yetirmək, barmaqların düzgün qoyulması, kamanın hərəkətləri ilə əlaqələndirilməsi və çalğı vərdişlərinin mənimsənilməsidir. Cəvahir xanım və ondan sonra nəşr edilən digər müəlliflərin dərsliklərində bunlar nəzərə alınmışdır. Bu gün də yaranan yeni dərsliklərin mayası məhz həmin kitabdan götürülüb.

Milli Azərbaycan musiqisində tədris müasir ustad-şagird ənənəsinə əsaslanaraq aparılır. Ustad (müəllim) tərəfindən şagirdə ötürülən bilik, təcrübə, ifaçılıq qabiliyyəti əzbərləmə və möhkəmləndirmə yolu ilə öyrədilir. Bu metoda əsasən ustad öyrətdiklərini səbrlə təkrar etməli, şagird isə söylənilənləri diqqətlə dinləməli və hafizəsinə həkk etməlidir. Ustad-şagird metodu müasir ifaçılıqda da istifadə olunur.

Qədim zamanlarda öyrədilənlərin yaddaşda saxlanmadığı və ya dəyişildiyi üçün informasiyanın hər hansı bir işarətlə xatırlanması, nəhayət, not sistemindən istifadə etməyə gətirib çıxarmışdır. Qərbdə musiqi təhsili intizamını nəzərə alaraq, ustad-şagird münasibətlərinin bu gün dünyanın mükəmməl qurulmuş musiqi mədəniyyətlərində hələ də mövcud olduğunu görə bilərik. Bir rəhbər, bələdçi, bilgi ötürücüsü kimi müəllim təhsil və təlimdə təsirli ola biləcək ən vacib şəxsdir. Müəllimin qarşısında duran mühüm vəzifə - tələbədə ifa etdiyi əsərin ideya-bədii mənasını düzgün, dolğun şəkildə açmağı öyrətmək və musiqi ifaçılıq vasitələri ilə dinləyicilərə çatdırmaqdır. Buna görə də kamança ixtisası kursunun əsas məqsədi, əsasən elə istiqamətdə aparıl-

malıdır ki, tələbədə öyrəndiyi əsərləri məzmunu, formasını, ifa üslubunu düzgün anlamaq və bədii cəhətdən onu dolğun təcəssüm etdirmək vərdisləri yaranmış olsun.

Kamança ifa edəcək şəxs bəzi əsas keyfiyyətlərə sahib olmalıdır. Bunları musiqi, fiziki və mənəvi keyfiyyətlər kimi qruplaşdırı bilərik.

1. Musiqi keyfiyyətlərinə musiqini eşitmə qabiliyyət, ritm hissi, musiqi əsəri ifası zamanı yaradıcılıq;

2. Fiziki xüsusiyyətlərə möhkəm bədən quruluşu, əl və barmaq quruluşu və iki qol arasında koordinasiya və reflekslər;

3. Mənəvi keyfiyyətlərə zəka, diqqət, musiqi yaddaşı, qavrayış, səbir və kamança ifa etmək istəyi aiddir.

Dərs tədris prosesində əsas forma olub müəllimin dərsə hazırlığı və dərsi təşkil etmə bacarığından asılıdır. Məlumdur ki, musiqi təhsili məktəblərində ixtisas (not və muğam) fənləri fərdi şəkildə tədris olunur. Müəllim şagirdin səviyyəsinə uyğun olaraq mövcud olan bütün metod və üsullardan istifadə edərək ən nümunəvi tədris sistemini yaratmalıdır. Şagirdin çalğı bacarığına yiyələnməsi müəllimin seçdiyi repertuarla dərsin gedişində tətbiq etdiyi metodiki iş üsulu arasındakı əlaqənin təşkilindən asılıdır. Belə ki, dərstdə müəllim istifadə olunan repertuarın populyarlığına, professionallığına (ifaçılıq baxımından) tələbənin bədii və texniki imkanlarının tələbatına, istəyinə xüsusi yanaşmalı və onlara sərbəstlik verməlidir.

Kamança alətinin mükəmməl tədrisi üçün tətbiq olunan əsas texniki üsullar aşağıdakılardır:

1. Alətin ifası zamanı düzgün bir duruş, əl, qol və barmaqların istifadəsində düzgün mövqe

2. Alətdən keyfiyyətli və özünəməxsus səs tonu və təmiz intonasiyanın alınması

Yuxarıda qeyd edilən metodiki üsulların düzgün mənimsənilməsi şagirdin bədii və texniki ifaçılıq bacarığının inkişafında əsas mərhələlərdən biri hesab edilə bilər. Dərs prosesində öyrədilən əsərin bədii-ideya məzmununun açılması, aydın intonasiyalı və ifadəli səsləndirilməsi məqsədilə vurğu, metr, ölçü, dinamika, temp və s musiqi ifadə vasitələrinin tələbəyə izah edilməsi lazımdır. Bundan başqa həm şagirdə çalğı alətinə maraq oyatmaq məqsədilə həm də ifa etdiyi əsəri düzgün səslənməsini anlaması üçün əvvəlcə müəllimin nümunələrini öz ifasında çalıb göstərməsi tövsiyə olunur.

Xalq çalğı alətləri – tar, kamança, qanun və balaban üzrə təhsil alan tələbələrin ixtisas fənni üzrə ilk dövrlərdəki müvəffəqiyyəti mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu hal tələbənin gələcək tədrisinə, yəni, musiqi sənətinə neçə yiyələnməyinə və inkişaf edəcəyini təyin edir. Əlbəttə, qeyd olunduğu kimi tar, kamança, qanun və balaban ifaçılığının öyrədilməsində ilkin mərhələ, ilk başlanğıc daha ciddi və məsuliyyətlidir. Çünki, sonrakı mərhələlərdə əldə edilən keyfiyyət ondan çox asılıdır. Müəllimlər uşaq və orta musiqi məktəblərində təhsil alan tar, kamança, qanun və balaban ixtisası üzrə oxuyan şagird və tələbələrin alətlərini düzgün formada tutmalarına, hər iki əlin birlikdə ifa zamanındakı uyğunluğuna, musiqi duyumuna, ritmə və sairə kimi xüsusiyyətlərə daim nəzarət etməlidirlər. Bu keyfiyyətlərə nəzarət olmasa kamil ifaçı ye-

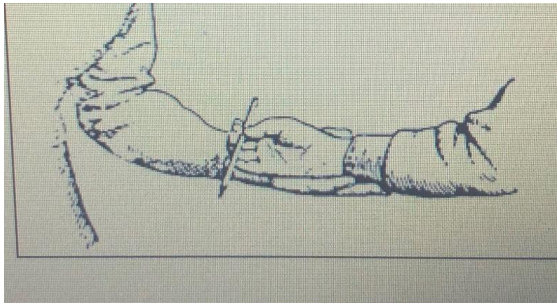
tişdirmək mümkün deyil. Ona görə də, müəllim dərs prosesinin ilkin dövrlərində daha ciddi və diqqətli olmalıdır.

Peşəkar müəllim tədris prosesində öz metodundan əlavə, musiqi tərbiyəsində təcrübəli müəllimlərin də metodik üsullarından istifadə etməlidir. Bu mənada ilk növbədə hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri, musiqi duyumu, çalğı imkanları dərəcə münasibəti nəzərə alınmalıdır. Əlbəttə ki, təcrübəli müəllim tədris zamanı şagirdin anatom-fizioloji durumunu, barmaqların, biləyin, çiyinlərin sağlamlığını, xəstəlik keçirdiyi dövrdə aldığı zədələri, zehni və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Bütün bunlar şagirdin musiqi qabiliyyəti və çalğı imkanının inkişafına təsir edən amillərdir. Kamança ifaçılığına başlama yaşı da çox mühüm bir amildir. Tədrisə nə qədər erkən yaşlarda başlanarsa problemlərlə qarşılaşma dərəcəsini azaldılmış olarıq. Əgər kamança ifa etməyə kiçik yaşdan başlansa, beyinlə əlaqəli olan əzələ və sinirlərə eyni zamanda rəhbərlik etmək bir o qədər təsirli olar. Çalğı alətində fərqli mövqe keçidləri, yayı müxtəlif şəkillərdə istiqamətləndirmək, keyfiyyətli səs əldə etmək demək olar ki, vərdiş halına gəlir. Kamança pərdəsiz alət olduğu üçün düzgün notları səsləndirmək uzun və çox çətin bir prosesdir. Şagird düzgün səsi əldə etmək üçün notları ağır və uzadaraq, vibrasiyasız, boş simlərin köməkliyi ilə səsləndirməlidir.

Kamança əksərən oturaq ifa olunan milli musiqi alətimizdir. Müasir dövrdə alətin şişinin uzunluğu artırılaraq ayaq üstə də ifası mümkünləşdirilmişdir. Aləti istər ayaq üstə istər də oturaraq ifa olunanda bədən quruluşu təbii, balanslı və rahat olmalıdır. Bundan başqa professional kamança ifaçısında axtarılan xüsusiyyətlər əl quruluşundan asılıdır. Kamança ifa etmək üçün əllər geniş və elastik biləyi və çevik barmaqları olmalıdır. Barmaq uclarında yastıqların ölçüsü vacib şərtidir, kiçik barmağınız üzük barmağınızın ikinci barmaq sümüyündən qısa olmamalıdır. Bundan başqa dərsin təşkilində şagirdin fizioloji durumuna, cinsinə və yaş xüsusiyyətinə uyğun çalğı alətinin seçilməsi də əhəmiyyətlidir. Alətin düzgün seçilməsi şagirdin çalğı imkanının inkişafına təsir edən əsas vasitə olub müəllimin diqqətindən yayınmamalıdır. Bunlar nəzərə alınmadıqda şagird gələcəkdə musiqi əsərlərinin ifası zamanı çətinliklərlə qarşılaşmalı olacaqdır. Məsələn arıq bir tələbəyə çanağı böyük kamança aldıqda tələbə əsəri ifa edən zaman simdən simə keçid zamanı əlləri tez yoruluacaqdır. Bundan savayı əlləri balaca, boyu qısa tələbəyə gövdəsi uzun və qalın alət seçmək də düzgün hal deyildir. Çünki tələbənin əli qısa və balaca olduğu üçün qalın gövdəli alətdə pozisiyaları rahat ifa edə bilməyəcək və nəticədə əl əzələlərinə ağırlıq düşərək ağrımaya səbəb olacaqdır. Kamança tədrisi zamanı şagirdə alətə baxım və qoruma qaydaları izah edilməli, öyrənilmiş bilik və bacarıqlar daim tətbiq edilərək vərdiş halına gətirilməlidir.

Kamança və yayın səmərəli, təsirli və davamlı istifadəsi onların düzgün və təmiz saxlanılıb qorunması ilə qəti şəkildə bağlıdır. Hər alət kimi, kamança havadan, istidən, nəmdən, günəşdən, tozdan, kirdən və s. təsirlənir. Bu təsirin istiqaməti və dərəcəsi quruluşuna, istifadəçisinə, yerinə və vaxtına görə dəyişir. Hər şeydən əvvəl kamançanın yaxşı qorunması üçün alətin ölçüsünə uyğun qalın və möhkəm bir qutu lazımdır. Əvvəla alət orta temperaturlu bir otaqda saxlanmalıdır. Soyuq və isti əşyalar-

dan, günəşdən və tozdan qorunmalıdır. Hava şəraitinin qəfil dəyişməsi və nəmli mühit olması halında təmiz bir parça ilə bükülməlidir. Hər məşqdən sonra alətdəki toz, kir və tər ola biləcək yerlər gövdə, simlər, kəllə və yay yumşaq və quru bir parça ilə silinməlidir. Bundan başqa kamançanı təzə yuyulmuş əllərlə ifa etməyə başlamaq lazımdır. Kamança alətini ifa edən zaman dırnaqların qısa olması xüsusilə vacibdir. Bildiyimiz kimi sol əl barmaqlarımızın yastıq hissəsini alətin gövdə hissəsinə yerləşdirdiyimiz zaman müxtəlif notları səsləndirə bilirik. Uzun dırnaqlar olduqda isə həm notları təmiz ifa etmək mümkün olmur, həm də barmaqları dairəvi şəkildə qoya bilmirik deyə bu da düzgün ifa etmək qaydalarına ziddir. Bundan əlavə dırnaqlarla ifa alətin qol hissəsində cızılmaların olmasına səbəb olur və aləti zədələnməsinə gətirib çıxarır.

Şəkil 1. Qələmlə kaman məşğələsi [12]

ehtiyaclarına və tədrisin məqsədinə uyğun müasir təlim və işləmələrdən də istifadə edə bilər. Müəllim, tələbə, tədris planı, tədris prosesi kamança təhsilində istifadə olunan metodlara təsir edəcək əsas amillərdəndir.

Çalğı metodları müəyyən məqsəd və ehtiyaclarla cavab vermək məqsədilə hazırlanır. Kamança çalğı alətinin icra texnikasını inkişaf etdirmək üçün tələb olunan əsas metodlar sağ və sol əlin inkişafı üçün nəzərdə tutulur. Son olaraq bu texniki məşğələlər hər iki əlin funksiyasını müəyyənləşdirmək, onların birlikdə musiqi duyumu vasitəsi ilə uyğunlaşdırılması və mütənasib hərəkət edə bilməsi, nəhayət, bir-birini tamamlaması məqsədini daşıyır. İlk öncə onu qeyd etmək ki, tar, qanun, saz və s. alətlərdən fərqli olaraq kamança pərdəsiz ifa olunduğu üçün onların öyrənilməsi digərlərinə nisbətən daha çətindir. Bundan başqa məqbul bir səs keyfiyyəti və yaxşı intonasiya əldə etmək üçün barmaqların sıxılması, əl darağının düzgün formada olması yayın mövqeyini istiqamətləndirmək əsas amillərdir. Lakin aləti yeni öyrənməyə başlayan şəxslər üçün yuxarıda sadalanan prosesləri düzgün etmək çox çətindir. Aləti yeni başlayanlarda bədənsəl yorğunluq daha çox hiss olunur. Şagirdlərin böyük əksəriyyəti ifa zamanı əl və barmaq ağrılarından əziyyət çəkirlər. Bu ağrıların olması o deməkdir ki, şagird aləti düzgün tutmur və bu da onun ifa zamanı müxtəlif problemlərlə üzləşməsinə gətirib çıxarır. Çiyinlərin və əzələlərin lazımsız gərginliyini aradan qaldırmaq, şagirdin sərbəst çalğı vərdisinə yiyələnməsinə nail olmaq, onun gələcəkdə bədii və texniki çalğı imkanlarını inkişaf etdirmək, aparılan əsas tədris

Kamança təhsilinin əsasını təşkil edən bacarıqlara aləti düzgün tutmaq, notları düzgün və təmiz səsləndirmək, alətin quruluş və xüsusiyyətini bilmək aiddir. Tədrisin məqsədinə və ya mövzuna uyğun olaraq müxtəlif üsullardan birlikdə istifadə etmək məqsədəuyğundur. Məsələn, kamança dərsi tədris edən müəllim məşğələlərdən, etüdlərdən və ya repertuardakı əsərlərdən yararlanma biləcəyi kimi, tələbənin

vasitəsidir. Əzələlərin arzuolunmaz büzülməsi ton, titrəmə, mövqe dəyişikliyi və müxtəlif yay texnikasına mənfi təsir göstərir və sürəti azaldaraq barmaqların tez yorulmasına səbəb olur. Sol əllə müqayisədə sağ əllə qarşılaşan problemlər daha çox rast gəlinir. Sol əldə əsasən sol qolun, dirsəyin düzgün istiqamətləndirilməmə problemi ilə üzləşirik. Sağ əldə isə yayı düzgün tutmaq və istiqamətləndirmək, biləngin düzgün hərəkəti kimi problemlərlə rastlaşırıq. Yaylı alətlərdə hər iki əlin funksiyasını təkmilləşdirmək üçün fərqli metodlardan istifadə olunur. Şagirdin sağ əlini daha da səlis bir şəkildə kamanda yerləşdirməsi üçün sovetlər dövrünün skripkaçı pedaqoqlarının özünəməxsus metodları var idi. Onlar əvvəlcə kamanı tutmaq əvəzinə həmin məşğələləri qələm üzərində sınaırdılar və bu şəkildə öyrəndikdən sonra həqiqi kamanla məşğələyə yer verilirdi. Tələbə qələmi bu şəkildə bir çox pozisiyada hər hansı bir çətinlik və ya gərginlik olmadan havada saxlaya bilər. Bu məşğələni şagird əvvəlcə görərək sonra isə gözlərini yumaraq toxunma ilə hiss etməlidir. Skripka pedaqoqu T.V.Pogozheva bu məşqin önəmini belə açıqlayır: “Şagird barmaqlarının kaman üzərində yerləşdirilməsini əvvəlcə görərək qavrayır, sonra isə əzələləri ilə hiss edəcəkdir. Beləliklə, kamanı daha sonra rahatlıqla istifadə edə biləcək. Skripka üzrə mütəxəssislərin fikirlərinə görə bu metod şagirdləri asanlıqla kamana öyrətmiş və biləyin hərəkətini inkişaf etdirməyə kömək etmişdir. Biz bu metodu kamança aləti üçün də çox rahat bir şəkildə tətbiq edə bilərik. Sol əl üçün isə barmaqları alətin gövdə hissəsinə yerləşdirən zaman kamanla səsləndirmək əvəzinə *pizzicatodan* istifadə olunur. Bu metoddan notların yerini yeni öyrənən şagirdin diqqətini yalnız sol ələ verərək və sağ əlin çətinlik yaratmaması üçün istifadə edilir. Hər iki əli ayrı-ayrılıqda uğurla öyrəndikdən sonra hər iki əlin işi birləşdirilir. İllərdir qazanılan təcrübə bu metodların yeni başlayanlar üçün ən yaxşı və ən uğurlu olduğunu sübut etmişdir” [12].

Müəllim dərs zamanı şagirdə öyrədilən məşğələ və ya əsərin melodiyasının sadə olmasına, ştrix və applikaturanın məqsədyönlü tətbiqinə çalışması lazımdır. Çalğı alətində barmaqların simlər üzərində qoyulması dərs məşğələsində düzgün tətbiq olunmalıdır. İlk vaxtlardan başlayaraq pozisiya gəzişmələri zamanı əlin və barmaqların yerdəyişmə üsulu və s. xüsusiyyətlər şagirdə tədricən izah edilməlidir. Bu üsulun düzgün mənimsənilməsi şagirdin bədii və texniki ifaçılıq bacarığının inkişafında əsas mərhələlərdən biri hesab edilə bilər.

Kamança çalğı alətində mükəmməl ifaçılıq bacarığına yiyələnmək üçün əsas metodik vasitələrdən biri də applikatura sisteminin düzgün təyin edilməsidir. Əsərin müəllifi tərəfindən təyin edilməsindən asılı olmayaraq müəllim düşünülmüş applikatura sistemindən də yararlanı bilər. Applikatura təyin edən zaman alətin səs çalarları, texniki imkanları, temبری, pozisiya quruluşu ilə yanaşı melodiyanın inkişaf xəttinin nəzərə alınması əsas şərtədir. Düşünülmüş applikatura sisteminin tətbiqi musiqi əsərinin ifadəli və obrazlı səslənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan müəllim şagirdin ifaçılıq məharəti, pozisiyalarda sərbəst keçidlər etmə bacarığını nəzərə almaqla bir əsər üçün müxtəlif applikatura təyin edə bilər.

Şagirdin ifaçılıq qabiliyyətinin inkişafında üzdən yaxşı not oxuma bacarığının da əhəmiyyətli rolu vardır. İfaçının müxtəlif musiqi əsərlərini müstəqil surətdə təhlil

etməklə çalması, notu üzündən oxuma qabiliyyətinin inkişafında əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Məlumdur ki, üzdən rahat not oxuma bacarığı ifaçının musiqi qabiliyyəti, not savadı və ardıcıl praktik fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu məqsədlə məktəbdə müəllim məqsədyönlü məşğələlər tətbiq etməli və bunu ardıcıl şəkildə aparmalıdır. Musiqi məktəblərində əsərləri üzdən oxuma məşğələləri əsasən 3-cü sinifdən başlayaraq keçirilir. Aşağı siniflərdə şagirdlərin not bilgiləri və çalğı imkanlarının nisbətən zəif olması məşğələ aparılması zərurətini yaratmır. Qeyd etmək lazımdır ki, əsərləri üzündən oxuma zamanı şagirdin qabiliyyəti, musiqi duyumu ilə yanaşı musiqi yaddaşı da inkişaf edir.

Fikrimizcə, alətlə tanışlıqdan sonra hər hansı bir əsər üzərində iş müddəti 3 mərhələdən ibarət olmalıdır.

1. Birinci mərhələ başlanğıc mərhələdir. İlk növbədə tələbəyə musiqi əsəri və bəstəkarın yaradıcılığı haqqında məlumat vermək, əsərin məzmunu, forması və səciyyəvi cəhətlərini izah etmək lazımdır. Əsasən məşqlərə, etüdlərə, öyrənilən əsərlərə əsaslanaraq şagirdin ifasındakı texniki problemlərin həll edilməsinə həsr olunan hissədir.

2. Bundan sonra ikinci, yəni şərh mərhələsi başlayır. Şagirdlər öyrənilən əsərlər haqqında öz fərdi yanaşmalarını ifadə əks etdirməyi bacarmalıdır. Əsərin müəyyən bölmələr şəklində öyrənilməsi şagirdin musiqi cümlələri üzərində maraqla çalışmasına və qarşıya çıxan çətinliyin aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır. Başqa bir sözlə desək, bu mərhələ musiqi ifadəsinin yetkinləşdiyi bir müddətdir.

3. Son mərhələ olan fortepiano müşayiətində əsərin səsləndirilməsi və konsertə hazırlıq prosesidir. Yuxarıda qeyd olunan tədris üsulları ilə yanaşı öyrənilən musiqi əsərinin fortepiano müşayiəti ilə çalınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yəni tələbə fortepiano partiyasına diqqət edib yadda saxlayır, əsərin metroritmi, tempini, dinamikasını və s ifadə vasitələrinin fortepiano ilə birlikdə çalmaqla ansambllıq bacarığına yiyələnir və əsər tam şəkildə öyrənilir. Əsərin fortepiano müşayiəti ilə ifası şagirdin bir növ konsert çıxışları üçün hazırlıq mərhələsi olub, səhnə mədəniyyətinin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə tədris üsulları şagirdin əsəri sərbəst şəkildə yaradıcılıqla çalmasına və ifaçılıq bacarığının formalaşmasına kömək edən vasitələrdən biridir.

Cədvəl 1. Kamança tədrisinin mərhələlər üzrə inkişaf cədvəli

I MƏRHƏLƏ	II MƏRHƏLƏ	III MƏRHƏLƏ	
Şagird ilə ilkin tanışlıq (musiqi qabiliyyətinin təyin edilməsi) və ona uyğun alət seçimi	Aləti düzgün tutmaq qaydalarına yiyələnmək (sağ və sol əl ayrılıqda öyrənmək)	Sağ və sol əlin inkişafı üçün kiçik həcmli məşğələlər vermək.	
Kamança aləti haqqında məlumat (alətin yaranma	Hər iki əlin ifaçılıq funksiyasını	Əsər üzərində	1. Bəstəkar və əsər haqqında məlumat

tarixi, hissələrinin adları, məşhur kamança ifaçıları haqqında məlumatlandırmaq)	birləşdirərək birlikdə boş simlərdə ifa etməyə cəhd etmə	ümumi iş	2. Əsərin ilkin olaraq müəllimin ifasında göstərilməsi
			3. Əsərin applikatura, ştrix, nüans və ölçüsü üzərində iş
			4. Şagird tərəfindən ifa edilən zaman çətinlik çəkilən hissələrin təyini və düzgün metod seçilərək həlli qaydaları
İlkin musiqi anlayışları (kaman açarı haqqında məlumat, musiqi notlarının adları və düzgün yazılış ölçülər, terminlərin mənaları haqqında)	Sol əlin barmaqlarının alət üzərində düzgün yerləşdirilməsiylə notların səsləndirilməsi	Konsertmeysterlə iş	

Qeyd etdiyimiz kimi kamança ifaçılığını inkişaf etdirmək üçün fərqli alətlərin müxtəlif tədris üsullarından da istifadə edilməlidir. Kamança tədrisini inkişaf etdirmək üçün əsasən skripka tədris metodları və ifaçılıq texnikasına daha çox müraciət edilir. Belə maraqlı metodlardan biri də amerikalı skripka ifaçısı, pedaqoq Yehudi Menuhin (1916-1999) tərəfindən yaradılmışdır. Menuhinə görə skripka çalmazdan əvvəl tətbiq edilməsi faydalı olan əsas fiziki məşğələlər vardır [11]. Gün ərzində aləti götürməzdən əvvəl həmişə bu məşqlər tətbiq edilməlidir. O, bu məşğələləri “Six Lesson with Yehudi Menuhin” [13] kitabında izahını qeyd etmişdir. 6 dərstdən ibarət olan məşğələlərdən biri tənəffüs və ya nəfəs məşğələsi adlanır. **Nəfəs məşğələləri** - Menuhin dərsinin ilk hissəsinə daxil etdiyi tənəffüs məşqini belə izah etmişdir: “Hər hansı bir aləti ifa edən zaman çətin bir keçidlə qarşılaşdıqda, şüursuz bir şəkildə nəfəs ala bilərik. Nəfəs almağı öyrənmək üçün ən əsas şeylərdən biri, musiqi alətini çalarkən nəfəsinizi kəsmədən davamlı nəfəs ala biləcəyinizə əmin olmaqdır” [13]. Məhz buna görə Menuhin professional bir ifanı əldə etmək üçün nəfəs almaya nəzarət etmənin vacibliyini bildirirdi. Menuhinin tənəffüs məşqlərində tapdığı ən vacib məqam hərəkətin yavaş və təbii şəkildə edilə bilməsi idi. Hər dövr 45 saniyə çəkərsə və 10 dəfə edilə bilsə nəfəs nəzarətinə qovuşduğuna inanırdı. Bəs bu məşğələ necə tətbiq olunur? Yoqa pozisiyasında otururuq əmin olmalıyıq ki onurğamız dik, boynumuz və çiyinlərimiz rahat, sinəmiz düz və sərbəstdir. Oturduğumuz bu pozisiyada aldığımız və verdiyimiz nəfəsin müddətini sayaraq, müdaxilə etmədən uzatmağa çalışırıq. Sağ əlinizi burnunuzun üstünə qoyun və baş barmağınızla sağ burun dəliyinizi, orta barmağınızı ilə sol burun dəliyinizə yaxınlaşdırın. Daha sonra orta barmağınızla sağ burun dəliyinizi tutaraq baş barmağınızı sol burun dəliyinizdən çəkərək nəfəs

alırsız. Bu hərəkət bir neçə dəfə təkrarlanır və nəfəsinizdə rahatlama olduğunu hiss edəcəksiz. Hər məşğələyə başlamazdan əvvəl bu məşğələni etmək ifaçını həm rahatlaşdıracaq həm də çətin passajlar zamanı yaranan tənəffüs problemini həll edəcəkdir.

Ənənəvi kamança metodologiyası bu sənətin inkişaf etdirilməsi üçün qəbul edilmiş bir yoldur. Ən yaxşı metodu seçmək hər bir yeni başlayan kamança ifaçısı üçün atılması vacib bir addımdır. Bu metodlarda başlanğıc təşkil edən əsas bilgilərdən sonra ilkin musiqi nəzəriyyəsi, etüdlər, sağ və sol əllərin mövqeyi üçün barmaq məşğələləri və sonda nümunəvi əsərlər yer almalıdır. Konservatoriyada, ali musiqi təhsili verən digər təhsil ocaqlarında, musiqi kollecləri və məktəblərində istifadə olunan metodları seçən zaman şagird-tələbənin yaşı və təhsil müddəti mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır. Ümumilikdə istər kamança, istərsə də digər alətlər üçün metod və tədris vasitələri tərtib olunan zaman fənni tədris edən şagirdin qarşılaşacağı texniki problemlər nəzərə alınmalıdır. Müasir dövrdə inkişaf edən tədris metodikası və müəllimlər tərəfindən tərtib edilən geniş çeşidli vəsaitlər yeni pedaqoji fikirlər və seçimlər təklif edir. Ətraflı şəkildə yazılmış metodlar ifaçıya başlanğıc pillədən ən yüksək səviyyəyə qədər addım-addım rəhbərlik edir. İstifadə olunan metodlarda əsasən alətin diapazonunu, applikatura, yay (kaman) texnikasını inkişaf etdirmək, müəyyən pozisiyaları öyrənmək əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Məsələn, bir tel üzərində istifadə olunan müxtəlif yay hərəkətləri və yayın fərqli tellərdə istifadəsi (məsələn, *staccato*, *legato*, *detaché*) təkrarlanır və bu tətbiqlər əsasən sadədən mürəkkəbə doğru prinsipi əsaslanır. Hər hansı təhsil proqramını tamamlayan məşqlər və araşdırmalar bir sıra texniki problemləri aradan qaldırmaq üçün yazılmışdır. Texniki problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edən, etüdlər repertuarın səsləndirilməsində ilkin bir məşq xüsusiyyəti daşıyır. Demək olar ki, kamança çalğı aləti üçün hazırlanmış hər bir üsul-metod, alətlərin xarakterik ifa xüsusiyyətlərini öyrətmək və repertuardakı əsərləri düzgün ifa etmək üçün hazırlanmışdır.

Azərbaycanda kamança ixtisasının tədrisi ildən-ilə inkişaf edərək geniş vüsət almış və yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Musiqi təhsili sahəsində mütəxəssis olan, əvvəlki nəsillər tərəfindən hazırlanmış sistematik pedaqogika və metodika ilə tanış olan müəllimlər bu sahədə böyük biliyə sahibdirlər. Yuxarıda deyilənlərdən əlavə, müəllim özü dərs verərkən öz metodik üsulunu təkmilləşdirməklə bərabər, bu sahədə dünya pedaqogikasının müasir formalarını da öyrənməlidir. Metod və metodikanın inkişafına kömək edən yeni tədris ənənələri təbii ki, öyrətmə metodikasının təkmilləşdirmə probleminin həllində vacib xüsusiyyətdir. Müxtəlif metodlar yalnız bir məqsəd üçün hazırlana bilər. Bunlar şagirdin ifaçılıq nöqsanlarının aradan qaldırmaq və onun ifaçılıq qabiliyyətinin mükəmməlləşdirmək məqsədi ilə yazılmalıdır. Bu metodlar tələbənin təhsilin müəyyən mərhələlərində müstəqil olaraq, fərdi şəkildə faydalana biləcəyi köməkçi vasitələrdir. Nəticə olaraq bildirməliyik ki, kamança təhsili ilə bağlı daha ətraflı və eksperimental tədqiqatlara ehtiyac duyulur, çünki yalnız bundan sonra mövcud bilgilər əsasında yeni və mükəmməl təhsil modelləri yaradıla bilər. Kamança ifaçılıq sənətinin tədrisi – görkəmli kamançənlərin ifaçılıq ənənələri, musiqi təhsili sistemində kamança ifaçılığı ilə bağlı məktəblərin inkişaf etdirilməsi

məsələlərinin araşdırılması vacib problemlərdəndir. Yuxarıda qeyd edilən tövsiyələrin diqqətə çatdırılmasında məqsədimiz gənc musiqiçi müəllim kadrların pedaqoji fəaliyyətində müsbət nəticə əldə etməsinə kömək etməkdir. Bu sahədəki işlərin azlığını nəzərə alsaq, hər bir araşdırma və müəyyən edilmiş hər bir problem kamança tədrisi metodikasına yeni töhfələr verəcəkdir və daha uğurlu nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Bakalavr pilləsi Xalq çalğı alətləri üçün “İxtisas fənninin tədris metodikası” fənni üzrə proqram. Tərtibçilər Əliyev A.M., Məmmədova S.A. B.: Ecoprint. 2020, 15 s.
2. Həsənova C. Kamança məktəbi. (Ü.Hacıbəyovun rəhbərliyi və redaktəsi altında). B.: Azmuzqiz, 1940, 128 s.
3. İmanova O., Rəcəbova R. Kamança məktəbi. (Musiqi məktəblərinin I-V sinifləri üçün dərs vəsaiti) B.: Şirvanəşr, 2005, 100 s.
4. Kərimov M., Əliyev A. Xalq çalğı alətləri üçün not-ixtisas fənninin tədris metodikası. Dərs vəsaiti, B.: Ecoprint, 2013, 57 s.
5. Quliyev D, İmanov.D, İmanova.O, Rəcəbova.R. Kamança məktəbi, B.: Mütərcim, 2013. 105 s.
6. Magistr pilləsi kamança ixtisası üzrə proqram. Tərtibçilər Eyvazova Ş.A., Əliyev A.M. B.: Ecoprint. 2020, 11 s.
7. Mirişli.R, Mirişli.N Kamança məktəbi. B.: Elm və Təhsil, 2009,
8. Nəcəfzadə A. Xalq çalğı alətlərinin tədris metodikası. Dərs vəsaiti B.: MBM, 2007, 68 s.
9. Rzayeva L., Əliyeva M. Uşaq musiqi incəsənət məktəbləri üçün kamança ixtisasının tədrisinə dair metodik tövsiyə. B.: Ecoprint, 2017, 20 s. URL: http://music.mctgov.az/file/3098/documents_3098.pdf

SAYTOQRAFIYA

10. Pınar TEZİŞÇİ. Keman Eğitiminde Yehudi Menuhin'in Beden Egzersizi Yaklaşımı. URL:<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/639945>
11. Vikipediya, azad ensiklopediya. Kamança. URL:<https://az.wikipedia.org/wiki/Kaman%C3%A7a>
12. Yüzyıl rus keman ekolünde pedagojik yaklaşımlar ve sağ el teknikleri ile ilgili uygulamalar. Özlem Duygu Öztürk. Edirne 2012. <https://core.ac.uk/download/pdf/50610296.pdf>
13. Violin—Six Lessons with Yehudi Menuhin. First Published February 1, 1972, 144 p. <https://doi.org/10.1177/000313137202200103>

Сабина МАМЕДОВА

Преподаватель и диссертант АНК

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ИГРЕ НА КЯМАНЧЕ

Резюме: *Кяманча - национальный инструмент Азербайджана, совершенный в техническом отношении, который заслуживает более глубокого изучения и исследования с художественной и технической точки зрения. Мы сталкиваемся с различными трудностями при изучении струнных инструментов, например кяманчи, относящейся к группе хордофонов: неправильный выбор аппликатуры, транспонирование произведения в неподходящие тональности, расположение смычка в зависимости от характера произведения и т. д. Скорейшее устранение этих проблем имеет большое значение для будущего развития исполнителя. В музыкальном образовании используются разные методы в зависимости от структуры и качества преподавания. Основная цель статьи - выявить формы эффективное использование методов и приемов обучения игре на кяманче.*

Ключевые слова: *кяманча, музыкальный анализ, метод, наставник-ученик, обучение*

Sabina MAMMEDOVA

Lecturer and doctoral student of ANC

METHODOLOGICAL PROBLEMS LEARNING TO PLAY THE KAMANCHA

Summary: *Kamancha is a perfect Azerbaijani national instrument, which deserves to be studied and researched more deeply from the artistic and technical point of view. When studying the stringed instruments, i.e. the kamancha belonging to the chordophone group, we face various difficulties: incorrect selection of the fingerings, sometimes the transposed works are not in suitable tones, the bow is not used smoothly according to the nature of the work, etc. Eliminating these problems as soon as possible is of great importance for the future development of the performer. Different methods are used in music education depending on the structure and quality of teaching. The main purpose of the article is to reveal the effective use of methods and techniques preferred by teachers to learning to play the kamancha in Azerbaijan in the teaching process.*

Keywords: *kamancha, musical analysis, method, mentor-student, learning*

Rəyçilər: professor Həmid Vəkilov
dosent Adıgözəl Əliyev